

DİVAN ŞAİRLERİNİN GÖZÜYLE FARS ŞAİRİ ÖMER HAYYÂM

Persian Poet Omar Khayyam from the Perspective of Divan Poets

Mehmet Sait ÇALKA *

Özet: Rubâî nazım şekliyle kaleme aldığı manzumeleriyle şöhret bulan 12. yüzyıl Fars edebiyatının en önemli şairlerinden Ömer Hayyâm'ın rubailerini Osmanlı Dönemi Türk edebiyatında da etkili olmuştur. Ömer Hayyâm'ın Türk edebiyatındaki yansımaları bağlamında günümüze kadar sadece bir iki bilimsel çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalara bakıldığında ise Hayyâm'ın klasik dönemden ziyade 19. yüzyıl ve sonrası dönem Türk edebiyatına yansımaları üzerinde durulduğu görülmektedir. Hatta Ömer Hayyâm'ın Osmanlı Dönemi'nde hemen hemen hiç tanınmadığı, şairlerin divanlarında pek geçmediği ve ancak 19. yüzyılın oryantalistleri tarafından tanıtılarak bilinmeye başlandığı vurgusu yapılmıştır. Bu çalışmada, Hayyâm'ın Osmanlı şairleri tarafından en az 16. yüzyıldan beri tanındığı, hakkında manzumeler yazıldığı, özellikle rubâî nazım şeklinde örnek alınan ve ilham kaynağı olan bir şahsiyet olduğu verilen örneklerle ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ömer Hayyâm, Osmanlı divan şairleri, rubâî, edebî etkileşim

Abstract: Omar Khayyam was one of the most important poets of twelfth century Persian literature. His Rubaiyyat were influential in Ottoman Turkish literature. Two studies focusing on Khayyam's influence on the Ottoman poetry cover his influence in the nineteenth century and modern Turkish literature. They even imply that Khayyam's Rubaiyyat were not known in the earlier Ottoman periods and they were brought to light by the Orientalists in the nineteenth century. This study presents that Khayyam was known by the Ottoman poets as early as in the sixteenth century and his Rubaiyyat were influential in the classical Ottoman Divan poetry.

Key Words: Omar Khayyam, Ottoman divan poets, rubaiyyat, literary interaction

Giriş

Asıl adı Hâce İmam Ömer el-Hayyâmî yahut Hayyâm en-Nîşâburî olan Ömer Hayyâm, 12. asır Fars topraklarında doğmuş âlim ve filozof olarak kabul edilen bir şahsiyettir.¹

Miladi 1039-1048 yılları arasında Horasan eyaletinin merkezi Nîşâbur'da doğan Ömer Hayyâm, öğrenimini ve hayatının büyük bir kısmını orada ve Semerkant'ta geçirmiştir. Sözlükte hayyâm kelimesi “otağ veya çadır yapımcısı” anlamına gelmekle birlikte onun İran'da yerleşmiş Arap asıllı Hayyâmî kabilesine mensup olabileceği de düşünülmektedir. Kendisine büyük ilgi gösteren Selçuklu sultanlarının, Vezir Nizâmülmülk'ün saraylarında görev yapmaktan hoşlanmayan Hayyâm, bilimsel araştırmalara adanmış sakin bir hayatı seçerek zaman zaman Semerkant, Buhara, Belh ve İsfahan gibi bilim ve sanat merkezlerinde dolaşmayı tercih etmiştir. Semerkant'ta iken Ebû Tâhir isminde yüksek makam sahibi bir memurun himayesine girmiştir. Hayatının son demlerini Nîşâbur'da geçiren Hayyâm'ın hicri miladi 1123-1132 yılları arasında seksen beş yaşlarında öldüğü tahmin edilmektedir.²

* (Yrd. Doç. Dr.), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Rize/Türkiye, e-mail: calkamehmetisait@hotmail.com

¹ Hüseyin Dâniş, *Ömer Hayyâm Rubâîler*, Şule Yayınları, İstanbul 2012, s. 1.

² Yavuz Unat, “Hayyâm”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 66.

İbn Sînâ ekolüne mensup bir âlim-filozof olduğu kabul edilen Ömer Hayyâm cebir, geometri, astronomi, fizik ve tıpla ilgilenmiş, müzikle uğraşmış, ayrıca adını ölümsüzleştiren rubâîlerini kaleme almıştır. Ali b. Zeyd el-Beyhakî Hayyâm'ın hâfızasının fevkalâde kuvvetli olduğunu, dil, fıkıh, tarih ve kıraat sahalarında geniş mâlûmatı bulunduğunu, riyâziye, tıp ve diğer aklî ilimlerde eşsiz olduğunu söylerken Necmeddîn-i Dâye onun hakkında “bahtsız bir filozof, Allahsız ve maddecî” demektedir.³

Hakkında söylenen ve yazılan yorum ve değerlendirmelerin çoğu olumsuz olmasına rağmen cebir, geometri, astronomi, fizik ve tıp alanlarının yanı sıra özellikle rubâî nazım şekliyle kaleme aldığı manzumeleriyle şöhret bulan Ömer Hayyâm, Fars edebiyatı tarihinin en fazla irdelenen ve merakla araştırılan simalarından biridir. İlim ve edebiyat sahalarında müstesna bir şahsiyete sahip böyle bir edibin Osmanlı dönemi Türk edebiyatında etkisinin olmadığı düşünülemez. Ömer Hayyâm'ın Türk edebiyatındaki yansımaları bağlamında günümüze kadar sadece iki bilimsel çalışma yapılmıştır.⁴ Bu çalışmalara bakıldığında ise Hayyâm'ın Klasik dönemden ziyade 19. yüzyıl ve sonrası dönem Türk edebiyatına yansımaları üzerinde durulduğu görülmektedir. Hatta Ömer Hayyâm'ın Osmanlı döneminde hemen hemen hiç tanınmadığı, şairlerin divanlarında pek geçmediği; ancak 19. yüzyıl Oryantalistleri tarafından tanıtılarak bilinmeye başlandığı vurgusu dahi yapılmıştır.⁵ Oysa pek çok Osmanlı şairinin manzumelerinde Ömer Hayyâm'ın kendine yer bulduğu, yaklaşık olarak 16. asırdan itibaren divan şairlerimiz tarafından tanınan, örnek alınan ve ilham kaynağı olarak kabul edilen bir şahsiyet olduğu, yaptığımız taramalar neticesinde ortaya çıkmaktadır.

1. Hayyâm'ın Asıl Şöhreti: Rubâî

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Hayyâm'ın şöhreti ilmî yönünden ziyade rubâîleriyle olmuştur. Rubâîlerinde, başta varoluş ve hazcılık (epiküryen düşünce) olmak üzere dünyanın geçiciliği, metafizik, devlet ve toplumsal örgütlenme biçimleri gibi hayata, insana ve kozmik âleme ilişkin konularda özgürce ve sınır tanımaz bir şekilde akıl yürütme olgusu vardır. Bunu yaparken ne içinde yaşadığı toplumun ne de daha önceki zamanlarda yaşamış toplumların kabul ettiği kurallara bağlı kalmamış, kendinden önce yaşayanların insan aklına koymuş olduğu sınırları kabullenmemiş ve bir anlamda dünyayı, insanı ve varoluş nedenini sorgulamıştır. Bu yönüyle de çağını aşarak günümüze kadar ulaşan Hayyâm, çoğu çevrelerce de bu yönde eleştirilmiştir.⁶

Ömer Hayyâm'ın günümüze kadar ulaşan rubâîlerine bakıldığında kendisine isnat edilemeyecek birçok rubâînin varlığından bahsetmek mümkündür. Bu konuda İstanbul'da yaşamış İran asıllı edebiyat araştırmacısı Hüseyin Dâniş (ö. 1943) Batılı müsteşriklerin araştırmalarından da yararlanarak Hayyâm'ın rubâîlerini bir araya getirmiş ve bu çalışmadan sonra da Hayyâm'ın rubâîleri üzerinde farklı tarihlerde çalışmalar süregelmiştir.⁷ Bu konu üzerinde yapılan en kapsamlı çalışma olduğunu düşündüğümüz eserinde Hüseyin Dâniş, Hayyâm ile ilgili şu değerlendirmeleri yapar:

“Hayyâm'ın şiirlerinde en ziyâde dikkat çeken şey mey, meyhâne, ıyş, nûş, şarap, küp, sâkî, çalgı, çeng, saz, şarkı gibi kelimelerin tebliğ ettiği anlamlar hemen şunlardır: Zamanın hızlı akışını durdurmak mümkün değildir bu yüzden ömür hızla tükeniyor. Öyleyse şu andan istifade edilmeli. Buraya nereden geldiğimizi bilmiyoruz. Buradan nereye gideceğimiz de meçhuldür. Öyleyse şu yaşamakta olduğumuz zamandan daha hakikisi ve daha iyisi yoktur. Onu fırsat bilelim ve

³ V. Minorsky, “Ömer Hayyâm”, (Tekmil Eden: Ahmed Ateş), *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 9, MEB Basımevi, İstanbul 1964, s. 474.

⁴ Menderes Coşkun, “Oryantalizmin 19. Asırda İslam Tarihine Kazandırdığı Bir Şahsiyet: Ömer Hayyâm”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Nisan 2013, Sayı: 28, s. 1-16; Ahmet Mermer, “Hayyâm ve Rubâîleri'nin Türk Edebiyatına Yansımaları”, *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı: 26, 2003, s. 235-242.

⁵ M. Coşkun, *a.g.m.*, s. 2.

⁶ Ali Asgar Halebî, Kasım-ı Gani, Muhammed Ali-yi Furugî, *Hayyâm Hayatı, Felsefesi ve Gerçek Rubâileri*, Babil Yayınları, Erzurum 2002, s. 169.

⁷ Söz konusu çalışmalar için bkz. Mehmet Sait Çalka, *Divan Şiirinde Rubâî*, Kriter Yayınları, Ankara 2015, s. 16.

kaçırmayalım. Yahut türlü türlü ilimler, keşifler gözlerimizin önündeki katmer katmer cehâlet perdelerini tedricen yırtıp kaldırdıkça ardından bir karanlık tabaka daha çıkıyor. Bu gidişle her şeyin tamamen bilinmesi her meçhulün tamamen anlatılması mümkün olmayacaktır.

Öyleyse her şeyi olduğu ve anlaşıldığı gibi kabul edelim ve bunun için keyfimizi bozmayalım. Yahut bu âlemde eğer her şey yerinde ve yolunda değilse bundan dolayı da kederlenip umutsuzluğa düşmeyelim, zevkimize bakalım. Çünkü ezelde bu işler yapılırken bizim fikrimizi soran olmadı vs. Daha kısa söylemek lazımsa deriz ki rubâîlerin bütün meşhûrları şu Arapça mısradan toplanmıştır: İğtenimü'l-fursate beyne'l-'ademeyn. [İki yokluk arasındaki zamanı ganimet bilin.]”⁸

Değerlendirmelerinin devamında Hüseyin Dâniş, Hayyâm’ın günümüze kadar tam olarak anlaşılmadığını ve özellikle birçok kesim tarafından ayyâş, sarhoş ve dinsiz olarak bilindiğini, oysa bunun yanlış bir yaklaşım olduğunu dile getirmektedir. Dâniş’e göre Hayyâm’ın rubâîlerini anlamak için onun seviyesinde bir ilim ve iz’âna sahip olunması gerekir. Bu durumu dile getirirken birçok zahit ve İslâm fıkıhçıları tarafından tekfir edildiğinden de yakınır:

“Ömer Hayyâm’ın sarhoşluğuna gelince, biz bu mübalağalı iddianın doğruluğuna hiç inanmıyoruz. Çünkü bu kötü zan gerçek olsaydı cebir ilmi hakkında mühim bir eser telif eden ve güvenilir kaynaklara nazaran Zic-i Melikşâhî de dâhil olduğu halde eserlerinin sayısı –ekserî Arapça ve felsefi yahut fennî olmak üzere- ona ulaşan ve elbette az çok mazbut ve düzenli bir hayat geçirmiş olması gereken bu zât düşüncesindeki yenilikleri gençlik çağında bile muhafaza edemezdi ve zamanının yöneticileri tarafından o bildiğimiz saygın mevkilere yükseltilemezdi.

Batı’da Alfred de Musset, Paul Verlaine ve daha birçok şairin ve yazarın kötü sonu iddiamıza kuvvetli bir delil ve manidar bir misal olabilir. Bu zavallı adamlar, işret iptilasından yakalarını kurtaramadılar; sersem ve bunamış olarak bu dünyadan erken göçtüler. Yani ayyaşlık uğrunda kurban gittiler. Hâlbuki Ömer Hayyâm, kuşkusuz hayli müddet yaşamış, yetmiş yaşını aştığını rubâîsinde kendisi söylemiş ve kendi istiğna âleminde arzasız bir bilgin hayatı geçirmiştir.

Hayyâm’ın yazdıklarında daima kuşku vadilerinde dolaşması; zamanının ve çağdaşlarının mizaçlarını, meşreplerini alaya alması; gelenek, görenek ve dinlerin sınırını aşıp geçecek kadar pervasız olan beyan cesareti; zahitleri ve riyakârları gerçekten hırpalayan acı ve zehirli kinayeleri; esaslı ve geniş bir bilimsel vukufun verdiği kudret ve salahiyetle söz söyleyerek edebiyatın durgun ve sakin sularını bulandırışı; doğduğu ve yaşadığı memlekette herkesin kendisine yan bakmasına sebep olmuştur. Bugün bile onun mesleği İslâm fıkıhçıları ve zahitleri nezdinde kötülenir.”⁹

Ömer Hayyâm’ın rubâîlerini yayımlayan araştırmacılardan Uluslararası Azerbaycan Üniversitesi fahri profesörü Ali Polat, Hayyâm’ın rubâîlerinde tespit ettiği dünyadan bahsederken çalışmasında şu satırlara yer verir:

“Hayyâm yaşam ve ölüm konusunda derin düşüncelere dalarken dünyada güzellik, beden ve ruh temizliği, sevmek ve sevindirmekten başka gönül bağlayacak bir şey olmadığını görmekte ve bize düşünmeyi tavsiye etmektedir. Onlardan söz ederken de bunları en iyi şekilde değerlendirmeyi arzu etmektedir.

Ömer Hayyâm’ın insanın yaratılışı ve evren hakkında kendine has bir düşünce ve felsefesi vardır. Kendisine mantıksız gelen hiçbir şeyi körü körüne kabul etmez. Olup biten her şeyin nedenini anlamak ister. Ölüm ve yaşam konusundaki meseleleri pozitif bir yaklaşımla, mantığa, gözlemlere ve yaşamın maddi akışına dayanarak çözmeye çalışır. Bu nedenle dünyadaki olayları tarafsızca izlemeyi tercih eder. Rubâîlerinde, insanın akıl ve mantık gözü ile kıskançlıktan uzak bir şekilde dünyaya baktığı takdirde kendisini her zaman sarhoş hissedebileceğini anlatır.

Ömer Hayyâm’ın cebriyye prensiplerine (kaderciliğe) inandığı, rubâîlerinden açıkça anlaşılmaktadır. Ona göre varlıkta cebr dışında hiçbir şey gerçekleşemez. İnsan zorunlu olarak doğar ve zorunlu olarak ölür. İnsan belirli konularda kaderini kendi isteği doğrultusunda yönlendirebilir ancak genlerinde yazılı olan temeli değiştiremez.”¹⁰

Hayyâm ve rubâîleri üzerinde kafa yoran bir diğer araştırmacı olan İranlı Taki Pûrnâmdârîyân’ın da Hüseyin Dâniş’in Hayyâm ile ilgili olumlu düşüncelerine yakın ifadeler kullandığı görülür. Buna göre Pûrnâmdârîyân, Hayyâm’ın şiiirlerinden çıkartılan ayyaşlık,

⁸ H. Dâniş, a.g.e., s. 57.

⁹ H. Daniş, a.g.e., s. 58-59.

¹⁰ Ali Polat, *Ömer Hayyâm ve Rubâîleri*, Ofset Basım, İstanbul 2008, s. 25-27.

sarhoşluk gibi anlamların aslında Hayyâm'ın yaşadığı hayat ile bağdaşmadığını, Hayyâm'ın sanılanın aksine mazbut bir hayat yaşadığını aşağıdaki rubâîyi açıklayarak dile getirmiştir:

*“Derler ki cennet hurileriyle hoştur
Ben diyorum ki, üzüm suyu hoştur
Al şu peşini, çek elini veresiyeden
Davulun sesini uzaktan işitmek hoştur*

Hayyâm'ın bu şiiri zahirî anlamda, bir yandan kıyamet gününü inkâr ederken diğer yandan ayyaşlığı övmektedir. Bu manzume, Hayyâm'ın şeriata karşı izlenimi vermektedir. Oysa Hayyâm hakkında telif edilen kitaplarda, “Huccetu'l-Hakk”, “Ale'l-Hakk” gibi sıfatlarla anılmıştır. Bu iki durum birbirleriyle bağdaşmaz. İmam lakabı bir insana verildiği zaman o insanın yüce bir makama sahip olduğu anlaşılır ve bu makam, mezkûr şiirden anlaşılan anlamla bağdaşmaz. Bu yüzden bir şairin şiirleriyle onun yaşam tarzı arasında bağlantı kurmak yanlıştır. Bir insan düşüncelerini şiir diline dökebilir. Ancak bu, düşüncelerin pratik hayatta da yansıyacağı anlamına gelmez.”¹¹

Bu ve buna benzer fikirler bağlamında düşünüldüğünde Ömer Hayyâm'ın hayat felsefesi ile şiirde kullandığı dilin bir farklılık arz ettiği söylenebilir. Kendisine atfedilen birçok rubâînin aslında kendisine ait olmayıp Hayyâm adında başka kişi veya kişilere ait olduğu şüphesinin varlığı da düşünüldüğünde¹² Hayyâm ve düşünce dünyası ile ilgili kesin bir kanıya varmak oldukça güç bir hâl almaktadır. Bu da Hayyâm üzerinde yapılması lazım gelen araştırmaların sayıca artması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

2. Divan Edebiyatı Manzumelerinde Hayyâm

Kaleme almış olduğu veya kendisine atfedilen rubâîler vasıtasıyla rubâî nazım şeklinin öncüsü olarak kabul edilen Ömer Hayyâm, Osmanlı şairleri tarafından da benimsenmiş ve birçok manzumede ismen zikredilerek özellikle rubâî sahasındaki mahareti gıptayla dile getirilmiştir. Öyle ki pek çok klasik Türk şairi, Acem şairlerinden bahsederken, kendi şiir kabiliyetlerini överken veya rubâî nazmederken kendilerini Ömer Hayyâm ile kıyaslama gayreti içine girmiş ve kendileri için “Hayyâm-ı Rûm”, “Hayyâm-ı Zamân”, “Hayyâm-veş” ve “Hayyâm-sıfat” gibi sıfatlar kullanmıştır. Aşağıda vereceğimiz örnek manzumelerde de görüleceği üzere özellikle 16. asırdan itibaren pek çok Osmanlı şairi için Hayyâm şiir ustalığı yönünden örnek alınacak, gıptayla bakılacak bir şahsiyettir.

Ömer Hayyâm'ı şiirlerinde zikreden şairler kronolojik sırayla: 16. yüzyılda Süheylî (ö. 1632'den sonra); 17. yüzyılda, Azmi-zâde Hâletî (ö. 1631), Nef'î (ö. 1635), Fehîm-i Kadîm (ö. 1647), Mezâkî Süleyman Efendi (ö. 1676) ve Vahyî (ö. 1718); 18. yüzyılda, Said Giray (ö. 1728), Süleyman Nahîfî (ö. 1738), Neylî (ö. 1748), Hâzık Mehmed Efendi (ö. 1762) ve Sümbül-zâde Vehbî (ö. 1809); 19. yüzyılda ise Eşref Paşa (ö. 1894), Şânîzâde Atâullah (ö. 1826), Yenişehirli Avnî (ö. 1883) ve Âsaf mahlaslı Mahmûd Celâleddin Paşa'dır (ö. 1903).

Yukarıda adlarını zikrettiğimiz şahsiyetlerin Ömer Hayyâm ile ilgili söz konusu manzumelerinden ayrıntılı bahsetmek gerekirse; 16. yüzyıl Türk edebiyatının önemli simalarından olan Süheylî; Rum ve Fars topraklarında yaşayan dikkate değer şairlerin şiir özelliklerini methettiği ve bir bakıma manzum tezkire özelliğini taşıyan “*Bu Kasîde-i Be-nâm Şu'arâ-yı Sâhib-kemâlden Sâdât-ı Ervâm ü A'câm Vâsf Olinup Gülşen-i Şu'arâ Nâmıyla Mevsûmdur*” başlıklı kasidesinde daha önce pek rağbet görmeyen rubâî nazım şeklinin Ömer Hayyâm ile birlikte tanındığına dikkat çekmiştir. Bilindiği gibi Hayyâm, kelime olarak otağcı anlamına gelir. Süheylî de bu manzumede Ömer Hayyâm tarafından yapılan çadırın etrafının altın işlemeli beyit, rubâî ve kıt'alarla bezendiğine vurgu yaparak Hayyâm'ın rubâîdeki maharetini övmüştür:

*Sahrâ-yı 'ademden getirüp haymeyi Hayyâm
Kurdu nice yıl itdi anı menzil ü me'vâ*

¹¹ Taki Pûrnâmîdârîyân, “Ömer Hayyâm'ın Gerçek Yüzü”, *Nâme-i Âşina, Ortak Kültür Mirasının Arayışında*, İran İslâm Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği Kültür Müsteşarlığı Yayınları, Yıl: 6, 17-18, Yaz-Sonbahar 2004, s. 35.

¹² T. Pûrnâmîdârîyân, *a.g.m.*, s. 38.

*Ol haymenüñ eknâfını altun ile yazdı
Ebyât ü rubâ'îyle nice kıt'a-i zîbâ* (Kaside 48/27-28)¹³

17. yüzyılda yaşamış olan ve genel olarak Türk edebiyatı tarihinin rubâide en meşhur şahsiyeti olarak kabul edilen Azmi-zâde Hâletî'nin de divanının müfredler kısmında rubâide mahir olduğunu vurgulamak için kendisini Ömer Hayyâm'a benzettiği görülür. Söz konusu manzumede Hâletî, kalemi mânâ otağının ortasındaki direğe benzetmiş, kendisini ise zamanın "Rubâi çarşısının Hayyâm'ı" olarak tanıtarak Hayyâm'ın rubâideki şöhretine dikkatleri çekmiştir.

*Gûyâ sûtûn-ı hayme-i ma'nâ olup kalem
Hayyâm-ı çârsû-yı rubâ'î benem bu dem* (Müfred 353)¹⁴

Hem fahriyede hem de hicriyede iddialı manzumeler kaleme alan 17. yüzyılın en önemli şahsiyetlerinden olan Nef'î de şiirlerinde Ömer Hayyâm'dan bahsetmiş ve onun şahsiyetinde kendini övmüştür. Sayıları çok olmasa da rubâi nazım şekliyle de manzumeler kaleme alan şair, divanında *Der Medh-i Şeyhülislâm Mezkûr Muhammed Efendi* başlıklı kasidesinde kendi şiir ustalığını överken rubâi ile ilgilenmesi durumunda en az Hayyâm kadar başarılı olabileceğini dile getirmiştir:

*Hâfız u İbn-i Yemînim gazel ü kıt'ada ger
Söylesem belki rubâ'îde olurdum Hayyâm* (Kaside 50/65)¹⁵

Der Medh-i Sultân Murâd Hân Aleyhirrahmetü Velgufrân başlıklı bir diğer kasidesinde ise şair, kaleme aldığı rubâilerin etkili ve başarılı olduğunu vurgulamak adına söz konusu rubâilerin Hayyâm'ın ruhunu şad edip raksa getirdiğini ifade ederek Hayyâm'ın rubâi sahasındaki şöhretini hatırlatmıştır. Nef'î'nin ayrıca rubâilerin dört parçadan yani dört dizeden teşekkül edildiğine gönderme yaparak çehar-pâre ifadesini kullanması rubâi ile ilgili Fars kaynaklı bilgiye de sahip olduğunu göstermesi açısından da ayrıca dikkat çekicidir.¹⁶

*Getirdi şavk-ı rubâ'ilerim tekellüfsüz
Çehâr-pâre ile raksa rûh-ı Hayyâm'ı* (Kaside 22/40)¹⁷

17. yüzyılda Sebki Hindî tarzının en önde gelen temsilcilerinden olan Fehîm-i Kadîm ise mahlasını kullanarak kendisini methettiği aşağıdaki rubâide, çaresiz bir şekilde Ömer Hayyâm'ın aşkıyla sarhoş olduğunu, bu yüzden bu dünya çarşısında adının kötüye çıktığını ve rubâiye olan düşkünlüğünden dolayı da tıpkı Ömer Hayyâm gibi dile düşüp şöhret kazandığını dile getirerek Hayyâm'a olan hayranlığını açıkça dile getirmiştir:

*Nâ-çâr ki mest-i 'aşk-ı Hayyâm oldum
Bu çâr-sû-yı cihânda bed-nâm oldum
'Aşk ile idüp rubâ'îye meyl Fehîm
Hayyâm-sıfat şöhret-i eyyâm oldum* (Rubâi XLVI)¹⁸

17. yüzyılın bir başka önemli şahsiyetlerinden olan Mezâkî Süleyman Efendi de *İltimâs-nâme Berây-ı Ahmed Paşa* başlıklı kasidesinin fahriye bölümünde, kendi sözlerinin marifet

¹³ M. Esat Harmancı, *Süheylî, Ahmed Bin Hemdem Kethudâ, Dîvân*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, İznik 2007, s. 138, <http://ekitap.kulturuzturizm.gov.tr/Eklenti/10650,girismetinpdf.pdf?0>, erişim tarihi: 09.10.2015.

¹⁴ Bayram Ali Kaya, *Azmi-zâde Hâletî Dîvânı, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni*, Cilt: 2, Harvard Üniversitesi, Cambridge 2003, s. 351.

¹⁵ Metin Akkuş, *Nef'î Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993, s. 218; Hakan Yekbaş, "Divan Şairinin Penceresinden Acem Şairleri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/2, Winter 2009, s. 1180.

¹⁶ Çehâr-pâre ve diğer rubâi isimleri için ayrıca bkz. M. S. Çalka, *a.g.e.*, s. 171 vd.

¹⁷ M. Akkuş, *a.g.e.*, s. 116.

¹⁸ Tahir Üzgör, *Fehîm-i Kadîm, Hayatı, Sanatı, Dîvânı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, AKM Yayınları, Ankara 1991, s. 704-705.

otağında konu edildikçe tıpkı Hayyâm'ın söz ustalığının kıskanılması gibi kendi sözlerinin de kıskanıldığını ifade etmiştir. Bu ise Osmanlı'da Hayyâm'ın şairlerce tanınıp kıskanıldığını ortaya koymasına adına kayda değer bir başka ifade olarak ele alınabilir.

*Vasf-ı hayâm-ı ma'rifet itdükce sözlerüm
Reşk-i sühan-trâzi-i Hayyâm isterin (Kaside 15/40)¹⁹*

Yine Mezâkî Süleyman Efendi'nin fahriye bölümünde Acem şairleriyle kendi şiirlerini mukayese ettiği ve kendisini onlardan daha üstün tuttuğu *Der-Sitâyîş-i Kâim-i Makâm Mustafa Paşa* adlı bir başka kasidesinde ise şiirdeki kılıç gibi keskin fikirlerinin Ömer Hayyâm'ın sözlerini dört parçaya ayırdığını vurgulamış ve daha önce Nef'î'de olduğu gibi rubâîlerin dört parçadan yani dört dizeden teşekkül edildiğine göndermede bulunarak *Çâr-pâre* ifadesini kullanmıştır. Ömer Hayyâm'dan bahsettiği bir önceki beytini de göz önünde bulundurduğumuzda aslında Mezâkî Süleyman Efendi'nin de Hayyâm'a karşı bir kıskançlık hissi beslediği yönünde fikir beyan etmek mümkündür.

*Eyledi tîg-ı dest-i endişem
Çâr-pâre kelâm-ı Hayyâm'ı (Kaside 22/46)²⁰*

17. yüzyılın bir başka şairi olan Vahyî ise divanında bulunan ve *Kasîdeyiçe Der-vasf-ı 'İd-i Rûze ve Ahvâl-i İstanbûl* başlığını taşıyan kasidesinin fahriye bölümünde kendini överken şiirlerinin oynak bir çalgıcı tarafından değerlendirilmesi durumunda ölülerin çürümüş kemiklerini bile raks ettirebileceğini dile getirmiştir. Hemen ardından, şiir söylemedeki ustalığını yüceltmek için ise Ömer Hayyâm'ın kendisine ancak talebe olabileceğini zikrederek kendini Hayyâm'dan üstün tutmuştur:

*Nağme-senc olsa eger nazmum ile mutrib-i şûh
Raks ide şevk-ile her mürde-i efsürde-izâm*

*Tab'-ı pâkümdür o 'allâme-i nâdire-edâ
Olsa tilmîz sezâdur aña tab'-ı Hayyâm (Kaside 22/17-18)²¹*

18. yüzyıla gelindiğinde Ömer Hayyâm ile ilgili fikir beyan etmiş olan şairlerin başında Kıımlı olup İstanbul'da yaşayan Said Giray gelmektedir. Said Giray, divanında biri Türkçe biri Farsça olmak üzere iki rubâîde kendini methederken rubâî sahasının piri olarak kabul ettiği Hayyâm'a göndermelerde bulunarak âşıkâne üslubunu över. Türkçe rubâîsinde, "*Rubâî vadisinde söyleyici olunca; şarap kadehinden gönle bir katre düştü. O katre gönlümde öyle coştı ki, Hayyâm gibi aşkla maskara oldum.*" derken Farsça rubâîsinde ise "*Ben, güzel sözlü ve kötü bahtlı bir şairim. Ham olmama rağmen feleğin cevriyle pişmişim. Ey Said, dünyada Hayyâm'ın (şiir) vadisinin takipçisi olmakla meşhur oldum.*" diyerek Hayyâm'ın izinden gittiğini açıkça dile getirmiştir:

*Vâdî-i rubâ'ide olunca gûyâ
İrdi dile yek katre câm-ı sahbâ
Ol katre dilümde şöyle cûş [itdi] kim²²
Hayyâm-sıfat 'aşkla oldum rüsvâ (Rubâî 1)²³*

¹⁹ Ahmet Mermer, *Mezâkî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni*, AKM Yayınları, Ankara 1991, s. 224.

²⁰ A. Mermer, *a.g.e.*, s. 256.

²¹ Hakan Taş, *Vahyî Divanı ve İncelemesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü (e-kitap), İstanbul 2004, s. 271, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10659.metinpdf.pdf?0>, erişim tarihi: 08.07.2015; Murat Sukan, *Seyyid Mehmed Vahyî Divânı'nın Bilimsel Yayını ile Eserin Şekil ve Muhteva Bakımından İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, SBE, İstanbul 2005, s. 176.

²² "İtdi" fadesi, Said Giray Divânı üzerinde çalışma yapmış olan Saadet Karaköse'nin çalışmasında bulunmamakla birlikte kendi tasarrufumuz olarak vezne uygun hâle getirilmiştir. Bkz. M. S. Çalka, *Divan Şirinde Rubâî*, s. 137.

*Yek şâ'ir-i hoş-lehce-i nâ-kâmem men
Ez-cevr-i felek-puhte velî hâmem men
Der-dâr-ı cihân şodem Sa'idâ meşhûr
Pey-rev-şode-i vâdî-i Hayyâmem men (Rubâî 28)²⁴*

18. yüzyılın bir başka önemli şahsiyeti olan Süleyman Nahîfî, rubâîye karşı özel bir ilgisi olmuş ve Türk edebiyatında en az Azmi-zâde Hâletî kadar bu nazım şekliyle iddialı örnekler kaleme almış bir şairdir. Kendi şiir ustalığını ön plana çıkardığı aşağıdaki rubâîsinde dönemin Hayyâm'ı olduğunu zikretmiş ve onun izinden gittiğini dile getirerek bir ölçüde Hayyâm'ı övmüştür:

*Ma'nîde rehîn-i sıfat-ı ilhâmem
Ben nazm ile şöhret-fiken-i eyyâmem
Nâmumla pür olsa ne 'aceb çâr cihet
Vâdî-i rubâ'ide bugün Hayyâmem (Rubâî 329)²⁵*

18. yüzyılda yetişmiş bir başka şair olan Neylî ise şiirlerinin her matlânın günlük gazeteye başlık olabileceğini savunduğu aşağıdaki Türkçe rubâîsinde, kaleme aldığı rubâîlerle Ömer Hayyâm'dan daha üstün olduğunu "Biz, rubâî vadisinde dokuz kat göğün çadırını Hayyâm'a dar ve karanlık yaparız." ifadeleriyle dile getirerek Ömer Hayyâm'a bu mecrada meydan okumuştur. Farsça rubâîsinde ise yine kendi şiir kabiliyetini övdükten sonra Hayyâm'ın üslubuna benzer şiir yazdığının altını çizer:

*Eş'âr-nüvîs-i dehr ider ser-nâme
Her matla'imız cerîde-i eyyâma
Nüh-hayme-i çerhî teng ü târ ideriz
Vâdî-i rubâ'ide ser-i Hayyâm'a (Rubâî 2)²⁶*

*Her ma'nî-i beyt-i Neylî-i nükte-güzîn
Der hüsn-i edâ geşte sezâ-yı tahsîn
Endîşe-i Hayyâm bedûgî mâned
În dil-ber-i hân-zâd u an hayme-nişîn (Rubâî 16)²⁷*

18. yüzyılın divan sahibi şairlerinden Hâzık Mehmed Efendi de divanında bulunan ve *Der Sitâyîş-ger-i Feyzullah Efendi-zâde Şeyhülislâm es-Seyyid Mustafâ Efendi* başlığını taşıyan kasidede şair, Şeyhülislâm vazifesinde bulunan Seyyid Mustafâ Efendi'yi (ö. 1745) methederken "Hayyâm dünya zeminini rubâîlerle donatsa da bu rubâîlerle senin özelliklerinin çeyreğini bile dile getiremez" diyerek Hayyâm'ın rubâî sahasındaki kabiliyetini de bir nevi vurgulamış olduğu görülür:

*Binde bir vasf-ı cemîlin yine tahrîr edemez
Olsa sad bencileyin şâ'ir-i sencîde-keâm
Safha-i dehri pür eylerse rubâ'ilerden
Rub'ını eyleyemez vasf-ı şerîfin Hayyâm (Kaside 2/43-44)²⁸*

²³ Saadet Karaköse, *Sa'id Giray Divânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, (e-kitap), 2012, s. 196, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10644.said-giray-divanipdf.pdf?0>, erişim tarihi: 08.07.2015

²⁴ S. Karaköse, *a.g.e.*, s. 201.

²⁵ A. İrfan Aypay, *Nahîfî Süleyman Efendi [Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni]*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya 1992, s. 642.

²⁶ Adnan Uzun, *Neylî Divânı [Tenkitli Metin]*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, SBE, Edirne 1991, s. 203; Atabey Kılıç, *Mirza-zâde Ahmed Neylî ve Divanı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004, s. 501.

²⁷ A. Kılıç, *a.g.e.*, s. 505.

²⁸ Hüseyin Güfta, *Hâzık Mehmed Efendi'nin Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum 1992, s. 129.

Aynı yüzyılın önemli şairlerinden Sümbül-zâde Vehbî'nin şiirinde yaptığı Hayyâm vurgusuna bakıldığında ise daha önceki şairlerden farklı bir tutum sergilediği dikkatlerden kaçmamaktadır. Yukarıda manzumelerinden örnekler verdiğimiz çoğu şair, bir şekilde Hayyâm'ı överken Sümbül-zâde Vehbî ise Hayyâm'ın düşüncelerini beğenmediğini açıkça zikreder. Öyle ki Sümbül-zâde Vehbî, “*Kasîde-i Tebrîk ve ‘Arz-ı Târîh Berây-ı İhsân-ı Hâne Ez-Cânib-i Hümayûn Be-Şeyhü'l-İslâm Kâmil Efendi*” başlıklı kasidesinde Fârisî şairlerden bahsederek kendi şiirlerini övdüğü bölümde İranlı Şevket-i Buhârî ile Molla Câmî'yi yüceltir; ancak Ömer Hayyâm'ın hayal dünyasını kendi şiir dünyasından uzak tuttuğunun altını çizer:

*Mahlasın tebdil ederdi Muhteşem görseydi ger
Şevket-i tab'im edince böyle 'arz-ı ihtişâm*

*Rûh-ı Câmî pür-neşât-ı neş'e-i ser-şâr olur
Cem gibi bezm-i sühande destime aldıkca câm*

*Fikr-i Hayyâm'ı tınâb etmem otağ-ı nazmıma
Eylesem sahn-ı rubâ'ide gehî darb-ı hıyâm (Kaside 45/35-37)²⁹*

Osmanlı edebiyatının mahsul verdiği son yüzyıl olan 19. yüzyıla gelindiğinde, dönemin usta şairlerinden Eşref Paşa, Şânîzâde Atâullah, Yenişehirli Avnî ve Âsaf mahlasıyla meşhur Mahmûd Celâleddin Paşa'nın manzumelerinde Ömer Hayyâm'ın ismini ve şiir kabiliyetini övdükleri görülür. Eşref Paşa, Fars şairleriyle kendisini mukayese ederken kendisini gazelde Şevket, kasidede Urî ile eş değer tutmuş, rubâînin hayal dünyasında ise ikinci bir Hayyâm olduğunu vurgulamıştır. Bunu yaparken söz konusu Fars şairlerinin bu minvaldeki maharetlerini de bir nevi övmüştür:

*Gazelde Şevket-i Rûm'um kasîdede 'Urî
Muhayyelât-ı rubâ'ide sâni-i Hayyâm (Kaside XIX/66)³⁰*

19. yüzyılın bir başka şairi Şânîzâde Atâullah ise, kaleme aldığı rubâîlerin başlığını *Ber-fenn-i rubâ'iyât be-tavr-ı Şeyh Hayyâm*³¹ olarak ifade etmiş ve Farsça rubâîleri arasında bulunan iki rubâînin Hayyâm'ın iki rubâîsine nazire olduğunu *În dü rubâ'î mütercem ez âsâr-ı Şeyh Hayyâm berây-ı tanzîreş güfte*³² şeklinde beyan etmiştir. Söz konusu bu başlıklar şairin Hayyâm'ın yolundan gittiğini ve onun üslubuyla rubâî söyleme gayreti içinde olduğunu göstermesi açısından son derece kayda değerdir.

Yüzyılın meşhur simalarından Yenişehirli Avnî de 17. yüzyılda Nef'î'nin ifadelerine yakın ifadeler kullanarak Hayyâm'ın rubâîdeki şöhretini hatırlatmıştır. Öyle ki divanında bulunan *Kasîde Der-Medh-i Sâmi Paşa-Zâde Necîb Paşa* başlıklı manzumesinin bir beytinde şair, kendi rubâîlerini övmenin yanı sıra, “*Dört kutsal kitabın hakkı için Hayyâm benim bir rubâîmi işitse onun ruhu zevkten dört köşe olur.*” şeklinde günümüz Türkçesine aktardığımız ifadeleriyle Hayyâm'ın rubâî sahasındaki şöhretini de takdir ettiği görülür:

*Bir rubâ'îmi işitse be-hakk-ı çâr kitâb
Çâr pâreyle gelir cünbişe rûh-ı Hayyâm (Kaside 30/43)³³*

²⁹ Ahmet Yenikale, *Sümbül-zâde Vehbî Divânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü (e-kitap), Kahramanmaraş 2012, s. 255, <http://ekitap.kulturuzturizm.gov.tr/Eklenti/10651.sunbul-zade-vehbipdf.pdf?0>, erişim tarihi: 10.08.2015.

³⁰ Gülçin Tanrıbuyurdu, *Eşref Paşa Divânı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, SBE, Kocaeli 2006, s. 54; Hakan Yekbaş, *a.g.m.*, s. 1183.

³¹ Adviye Rabia Çipiloğlu, *Şânîzâde Atâullah ve Divanı*, Yayımlanmamış YL Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, SBE, İstanbul 2005, s. 173.

³² A. R. Çipiloğlu, *a.g.t.*, s. 176.

³³ Lokman Turan, *Yenişehirli Avnî Bey Divânı'nın Tahlili (Tenkitli Metin) Encümen-i Şuarâ ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum 1998, s. 518.

Çalışmamızda örneklendireceğimiz son şair olan ve 19. yüzyılda özellikle sosyal eleştiri içerikli kaleme aldığı manzumeleriyle tanınan Âsaf mahlaslı Dâmâd Mahmûd Celâleddin Paşa ise, rubâî sahasında dönemin en meşhûr şahsın kendisi olduğunu; Hayyâm'dan çok farklı bir hayal dünyası ve üslupla kaleme aldığı rubâîlerle Hayyâm'ın ruhunun şâd olup yüceldiğini övünerek dile getirir:

*Tanzîm-i rubâ'ide benim şimdi benâm
Destimde musahhar gibidir mülk-i kelâm
Tarz-ı kalemimle tavr-ı icâdımla
Şâd olsa gerek rûh-ı refî'-i Hayyâm (Rubâî 87)³⁴*

Sonuç

Çalışmamızın başında da zikrettiğimiz gibi 12. asrın Fars topraklarında cebir, geometri, astronomi, fizik ve tıp alanlarının yanı sıra özellikle rubâî nazım şekliyle kaleme aldığı felsefi manzumeleriyle şöhret bulan Ömer Hayyâm, döneminde ve kendinden sonraki dönemlerde gerek Fars gerekse Anadolu sahası divan şairlerini etkileyen önemli şahsiyetlerdendir. Ömer Hayyâm'ın 19. asra kadar Osmanlı'da ve hatta İran'da bile pek tanınmadığı, Oryantalistler tarafından ancak 19. asırdan itibaren dünyaya tanıtılmaya başlandığı ile ilgili görüşler bulunsa da bu çalışmayla birlikte, 16. yüzyılda Süheylî'nin; 17. yüzyılda Azmi-zâde Hâletî, Nef'î, Fehîm-i Kadîm, Mezâkî Süleyman Efendi ve Vahyî'nin; 18. yüzyılda Said Giray, Süleyman Nahîfî, Neylî, Hâzık Mehmed Efendi ve Sümbül-zâde Vehbî'nin; 19. yüzyılda ise Eşref Paşa, Şânîzâde Atâullah, Yenişehirli Avnî, Âsaf ve gözden kaçan daha pek çok Osmanlı şairinin manzumelerinde Ömer Hayyâm'ın kendine yer bulduğu, özellikle bir kısım Divan şairlerinin ilham kaynağı olarak kabul ettiği müstesna bir şahsiyet olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre Azmi-zâde Hâletî, Said Giray, Süleyman Nahîfî ve Eşref Paşa gibi bazı Osmanlı şairleri Ömer Hayyâm'ın şiir tarzında yazmakla iftihar ederken Vahyî, Sümbülzâde Vehbî ve Neylî gibi şairler ise Hayyâm'ın şairliğini beğenmeyip kendi şiir kabiliyetlerinin kendisinden daha üstün olduklarını iddia etmişlerdir.

Kaynakça

- Akkuş, Metin, *Nef'î Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993.
- Aypay, A. İrfan, *Nahîfî Süleyman Efendi [Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni]*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya 1992.
- Ceylan, Ömür, *Hânedânda Bir Âsî -Dâmâd Mahmûd Celâleddin Paşa- Âsaf Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- Coşkun, Menderes, "Oryantalizmin 19. Asırda İslam Tarihine Kazandırdığı Bir Şahsiyet: Ömer Hayyâm", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Nisan 2013, Sayı:28, s. 1-16.
- Çalka, Mehmet Sait, *Divan Şiirinde Rubâî*, Kriter Yayınları, Ankara 2015.
- Çipiloğlu, Advîye Rabia, *Şânîzâde Atâullah ve Divanı*, Yayınlanmamış YL Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, SBE, İstanbul 2005.
- Dâniş, Hüseyin, *Ömer Hayyâm Rubâîler*, Şule Yayınları, İstanbul 2012.
- Güfta, Hüseyin, *Hâzık Mehmed Efendi'nin Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum 1992.

³⁴ Ömür Ceylan, *Hânedânda Bir Âsî -Dâmâd Mahmûd Celâleddin Paşa- Âsaf Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s. 241.

- Halebî, Ali Asgar, Kasım-ı Gani, Muhammed Ali-yi Furugi, *Hayyâm Hayatı, Felsefesi ve Gerçek Rubailerini*, Babil Yayınları, Erzurum 2002.
- Harmancı, M. Esat, *Süheylî, Ahmed Bin Hemdem Kethudâ, Dîvân*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, İznik 2007, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10650,girismetinpdf.pdf?0>, erişim tarihi: 09.10.2015.
- Karaköse, Saadet, *Sa'îd Giray Dîvânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, (e-kitap), 2012, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10644,said-giray-divanipdf.pdf?0>, erişim tarihi: 08.07.2015.
- Kaya, Bayram Ali, *Azmi-zâde Hâleti Dîvânı, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni*, Harvard Üniversitesi, Cambridge 2003.
- Kılıç, Atabey, *Mirza-zâde Ahmed Neyli ve Divanı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004.
- Mermer, Ahmet, "Hayyâm ve Rubâileri'nin Türk Edebiyatına Yansımaları", *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı: 26, 2003, s. 235-242.
- Mermer, Ahmet, *Mezâkî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni*, AKM Yayınları, Ankara 1991.
- Minorsky, V., "Ömer Hayyâm", (Tekmil Eden: Ahmed Ateş), *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 9, MEB Basımevi, İstanbul 1964.
- Polat, Ali, *Ömer Hayyâm ve Rubâileri*, Ofset Basım, İstanbul 2008.
- Pûrnâm-dârîyân, Taki, "Ömer Hayyâm'ın Gerçek Yüzü", *Nâme-i Âşina, Ortak Kültür Mirasının Arayışında*, İran İslâm Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği Kültür Müsteşarlığı Yayınları, Yıl: 6, 17-18, Yaz-Sonbahar 2004, s. 33-42.
- Sukan, Murat, *Seyyid Mehmed Vahyî Dîvânı'nın Bilimsel Yayını ile Eserin Şekil ve Muhteva Bakımından İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, SBE, İstanbul 2005.
- Tanrıbuurdu, Gülçin, *Eşref Paşa Dîvânı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, SBE, Kocaeli 2006.
- Taş, Hakan, *Vahyî Divanı ve İncelemesi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü (e-kitap), İstanbul 2004, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10659,metinpdf.pdf?0>, erişim tarihi: 08.07.2015.
- Turan, Lokman, *Yenişehirli Avnî Bey Divânı'nın Tahlili (Tenkitli Metin) Encümen-i Şuarâ ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum 1998.
- Unat, Yavuz, "Hayyâm", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.
- Uzun, Adnan, *Neylî Dîvânı [Tenkitli Metin]*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, SBE, Edirne 1991.
- Üzgör, Tahir, *Fehîm-i Kadîm, Hayatı, Sanatı, Dîvânı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, AKM Yayınları, Ankara 1991.
- Yekbaş, Hakan, "Divan Şairinin Penceresinden Acem Şairleri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/2, Winter 2009, s. 1158-1187.

Yenikale, Ahmet, *Sünbül-zâde Vehbî Dvn*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü (e-kitap), Kahramanmaraş 2012, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10651,sunbul-zade-vehbipdf.pdf?0>, erişim tarihi: 10.08.2015.